

Переписка
Ю. Багинського

з

М. Драгомаковом

Багинський.

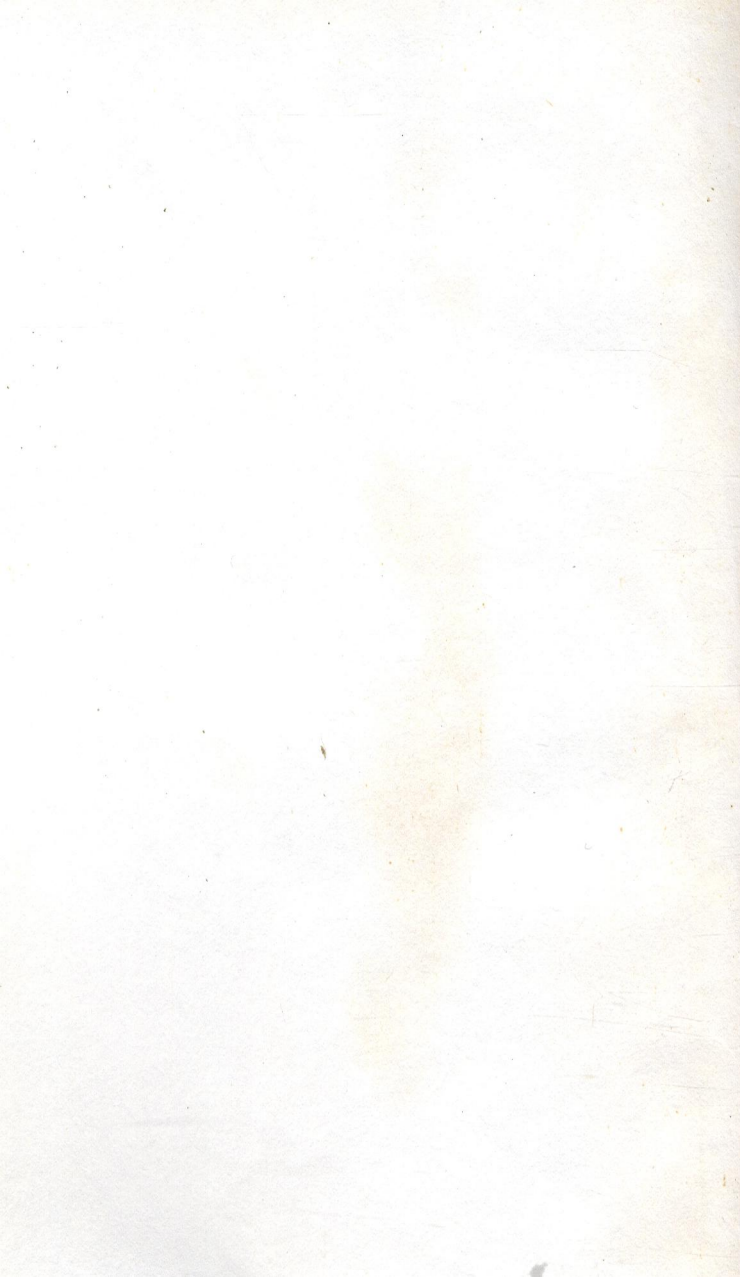
Моя пере-
писка з...

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00554869 (.)

Додаток до «України irredent-и».

ПЕРЕПИСКА

ЮЛІЯНА БАЧИНЬСКОГО

3

МИХАЙЛОМ ДРАГОМАНОВОМ.

ЮЛІЯН БАЧИНЬСКИЙ.

МОЯ ПЕРЕПИСКА

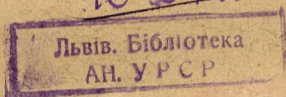
з

МИХАЙЛОМ ДРАГОМАНОВОМ

(Додаток до «України irredent-и»)

10.611.

У Львові 1900.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні В. А. Шийковського.

II

~~и. 66.739~~

3 пр.

дописати Р

Львівська державна
наукова бібліотека

№ и 0984164

~~39.869~~

~~331~~

Приступаючи до другого видання »України irredent-и«, хотів був я відповісти в »Переднім слові« на уваги і закиди, які були поміщені в часописах і журналах, з нагоди єї першого видання. Приглянувшись однак їм, я від сего відступив. Показало ся, що ті заміти, по більшій часті, так загально висказані, що я по просто не знав, від чогоб мені властиво починати і на чім кінчити, та — се занялоб тільки місяця, що відповідь сама дорівнялаб на певно об'ємови самої »України irredent-и«. Тож с поміж усіх тих рецензий вибрав я лише одну: М. Драгоманова, котру він мені прислав приватно в листі, а котру я в 1897 р. віддав був М. Павликови до оголошеня в »Житю і Слові«.¹⁾ Ту рецензию вибрав я тому, що в ній вказав Драгоманов виразно в чім зі мною не годить ся, чим поставив мене в далеко вигіднійше положенє, як другі рецензенти — а друге, що писав єї — власне Дра-

---

¹⁾ Із переписки М. П. Драгоманова. Подає М. Павлик. »Житє і Слово« — Вістник літератури, політики і науки. Львів 1897, книжка III і IV.

гоманов, для великої частини мисьлячої української громади — авторитет в справах українських. Тож його уваги і закиди мають ту для мене більшу вагу і значінє.

Переписка моя з Драгомановом, яка вивязалась між нами по поводу »України irredent-и«, не обмежилась однак на самій лишє »Україні irredent-ї«. В однім з своїх листів доторкнув ся Драгоманов також і партії радикальної, що у той час (1894 р.) переходила малу кризу, — тож мені прийшлося також і о ній писати. Вправді, сю часть переписки я міг би ту опустити, як се й зробив М. Павлик, публікуючи переписку мою з Драгомановом в »Житю і Слові« — але я сего не роблю, а то: зі взгляду на стан, в яким знаходиться ся тепер радикальна партія. Радикальна партія знаходиться в стані упадку — і недалекий вже час, коли про ню згадуватись буде як про — вправді світлий момент в політичнім життю галицької України, але, про момент, котрий був, та — котрий вже не є. Тож се, що оголошую тепер про радикальну партію, оголошую як історичний документ, як причинок до історії політичного руху галицької України з 90-тих рр. сего століття, а спеціяльно яко причинок — до історії руху радикального.

Переписка моя з Драгомановом почалась тим, що я післав йому рукопись »України irredent-и« і просив його, щоб він видав о ній

свій суд. Драгоманов се зробив, і то в дуже вигідній для мене формі, вказуючи виразно на місяця, с котрими не годить ся і подаючи зараз до того свої уваги. Се улегчило мені дуже в відповіді — я знав принаймій, на що маю відповідати.

Для ліпшого з'орієнтованя ся в листах Драгоманова додаю ту ще одно: II-гий його лист написаний ним в відповідь на мою картку, яку я йому вислав, одержавши від него манускрипт »України irredent-и«, однак — без жадної від него дописки. Я не знав, як собі се толкувати: чи Драгоманов в загалі нічо не хотів відписати мені на »Україну irredent-у«, чи може лист його затратив ся десь в дорозі. Та, нім прийшла від Драгоманова відповідь на сю мою другу картку, я дістав вже I-ий його лист, котрий він вислав осібно від манускрипту — зі взгляду на поштові приписи. В тім другім листі і розпитуєсь він про радикальну партію: про непорозуміння між »молодшими« і »старшими«, про з'їзд партії, що мав тоді відбутися у Львові, та про інші подібні партійні справи.

Листи свої писав Драгоманов своєю правописею, т. зв. »драгоманівкою«. Я передаю їх ту в загально тепер у нас прийнятій правописі. Оригінал правописи листів Драгоманова поданий М. Павликом в »Житю і Слові« в книжці IV — 1897 р.

Що-до мого листу, який я відписав Драгоманови на його уваги на »Україну irredent-у«, то мушу ту від-разу зазначити, що пишучи його, цілком не сподівав ся я, що колись прийдеш мені оголосити його друком. Тому і не зладжений він так, по формі і укладі, як би се я був зробив, еслиб був призначив його до друку. Друге: писав я його серед дуже не вигідних для мене обставин. Я відбував тоді свою однорічну війскову службу в Ігльві на Мораві, а в тракті писаня, перенесено мене ще до того до Пешту, где і прийшлося мені його кінчити. Невигоди і брак свобідного часу вплинули також на се, що відповідь моя випала не цілком так, як-би то я був собі бажав. Ту також, серед тої матні, в якій прийшлося мені тоді жити, затратив ся ещедесь і III-ий лист Драгоманова і посьлідна картка з його I-го листу. III-тий лист, не відносивсь однак до предмету, задля котрого завелась між мною а Драгомановом переписка, а з затраченої картки I-го листу, котра впрочім була записана лише на одній стороні, усе, що відносилось до »України irredent-и« наведено дословно в моїй відповіді.

Лист мій до Драгоманова передаю дословно (в »Житю і Слові« поданий лише витяг, і то лише с того, що відносилось до »України irredent-и«) опускаю лише ті місьця, що дотикають моїх чисто особистих справ.

І-ий лист М Драгоманова

6/18 Юля, 94. Софія.

Шановний земляче.

Получив оце Ваш лист і манускрипт, та не в вигідний час, бо мушу збиратись у дорогу, в Париж і перед виїздом порядковати всякі речі і кінчати офіційальні записки і т. д. Через те можу навіть перечитати Ваш манускрипт лишень у Франції, на спокої. Тепер лишень з нетерпеливості характеру прочитав початок манускрипту і пригадав, що було в «Народі» і скажу Вам мою думку на скоро. Ваша праця інтересна, бо зачинає з нових боків важні квестії, але хибує доктринерством певної школи. Ви знаєте, я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а жите люцке за занадто складне, щоб його пояснити лишень одним елементом. Але я нічого не маю проти і односторонньої доктрини, коли вона веде до досльїду нових фа-

ктів. На лихо марксісти, або ліпше енгельсісти рідко коли досліджують що, а просто а priori чертят історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні. Так робите і Ви. Я не буду споритись з Вами о виводи, а покажу Вам факти Ваші, котрі, по моєму зовсім невірні.

Так германізація в Австрії проводилась дуще при абсолютизмі, ніж при конституції буржуазній. Найзавзятші германізатори і централісти при конституції — се німці богемські. Угри мають автономію, але промишленність у них зовсім не вища богемської. Основа автономії Угрів -- аристократія, а не буржуазія. Ви невірно звете феодалізм і абсолютизм середновічним. Абсолютизм річ нова, — XVI—XVIII ст. і вже до революції підрізував феодалізм. А з другого боку і лібералізм по части син феодалізму, і річ середновічна. Англія, Нідерлянди, Швайцарія вдержали середневічний лібералізм, — не піддалися новому абсолютизму, — і попхнули зріст новішого лібералізму.

Еманципація хлопів — лежала в основі всіх руських рухів з XVI ст. В 1848 р. найбільший гнобитель русинів були — польські пани. — Народовці тепер не могли упасти політично, бо перше ніколи не стояли високо, — противно, лишень тепер піднімають ся, хоч і паскудними способами. Нігде не видно середньої господарки у гал. русинів, а лишень

дрібну та пролетарият. Тож мало шансів має вирости капіталізм русинський. — Ніякої різниці економічної між Гал. польською і руською не видно. — Национальности старіще всяких буржуазій. В новій Європі вони себе вже почували в XI ст. — В XVI ст. централізованою почина ставати Франція, а Нідерлянди не знають ніякої централізації, Англія ж зостає ся адміністративно централізованою, — коли політично централізувала ся вона вже в X ст. — Перечисляючи держави промислово буржуазні на стор. 77¹⁾, Ви забули мабуть чи не головніщі, — Нідерлянди і Венецію, котрі під Вашу теорію не підходять. Культура німецька зовсім не упала в XVII ст. проти середних віків, як і в середні віки зовсім не стояла вище французької, або нідерландської.

Национальність італіянська і в XVII ст. зовсім не упала, як і німецька, — а лишень проти більш централізованої Франції і Іспанії на час Італія і Германія стали мілітарно слабшими. — В середні віки політична роздрібність Італії і Германії були ще більші, ніж в XVII ст. Розвал Туречини нічого не має спільного с капіталізмом. Не піддались Туркам зразу чорногорці й майноти, котрі про

---

¹⁾ Ся цифра, як і дальші, вказують сторони другого видання «України irredent-и». В оригіналі подані сторони манускрипту «Укр. irr.» Ю. Б.

буржуазію і капітали не чули. Гайдуки + Австрія почали увільнення Сербії, а клефти + Росія — греків. Руминські бояри завше мали чимало автономії од Турції, а військо російське її вбільшувало до незалежности. Хорватів од Сербів ділить не економія, а релігія. — Австрія в XIX ст. не розкладається, а більше централізує ся. Угорщина завше була особна од інших держав габсбурських і підпала під спільну фєрулу лишень в 1849—1867 р. Та й то, забезпечивши собі стару автономію в 1867 р., Угорщина мусіла прийняти делеґації, котрих перше не знала.

Поправте сі явні фактичні помилки, — і тоді погляньте, що стане з Вашою доктриною. А далі я Вам напишу про дальші чертежі Ваші.

Простіть уривочність листу. — Мій адрес в Парижі . . . В Відни буду 2 дні, в Hotel de France, Schottenring.

Ваш

М. Драгоманов.

Продовжаю свої замітки.

стр. 88. При еманципації крестян в Росії зовсім не хотіли виробити пролетаріят, — противно! Він став вироблятися по б. ч.¹⁾ дякуючи лихій системі фінансовій абсолютної держави. Ліберальна партія завше змагалась его спинити. Та партія в Р. зовсім не буржу-

---

¹⁾ по більшій часті. Ю. Б.

азно-капіталістична. Її основа — середнє сільське панство (земці) і універзитетські »ріжничинці«. Правдиві капіталісти в місцях¹⁾ і »глинтаї« (влр.²⁾ кулаки) в селах — за царя і поліцію. — (91).

Альзас більше, ніж Константинополь корінь тепер. мілітаризму в Європі. (92).

Германія (капіталістична) не може не вважати Австрію своїм авангардом на Бал.³⁾ Півостр. (92).

В Ваших поділах Росії на 3 часті зовсім щезли Литва, Біло-Русь, Остзейські країни. Сама Великоросія економічно ділить ся по кр. мірі на 4 часті: фабрична (центр), лісова (північ)[,] мінеральна (Урал) і хліборобська (південь), — с котрих остатньої інтереси сходять ся з восточно українськими. (94).

Теза про тожсамість продукції всіх Ваших 3 частин Росії мусить бути перевірена статистикою, а надто взглядно України. (94).

Чому Ви звете українську частину Харківською? Національні традиції польські (сепаратистичні) не згоджують ся з фабричними інтересами. Не можна сказати, щоб тепер буржуазія польська не хотіла одриватись од Росії. (96—99).

---

¹⁾ містах (городах). Ю. Б.

²⁾ великоруске. Ю. Б.

³⁾ Балканський. Ю. Б.

102. Ви забули Черниг. губ. »Малоросію« с Київск., Полт. і Харк. губ. видумали німецькі атляси. Не Одесса порт Великоросії, а Петерб. і Рига; — а Лібава спільний порт части Велик. і Укр.

Довгий уступ од 105 до 170 стор. — Іо-сі торісі енгельсизму, котрі будучи спорні по суті, безмірно вдовжують статю. — Посередні фактичні невірності: нпр. яка се революція в Англії в 1694 р.? До того революції англ. XVII ст. були ділом не стілько буржуазії, скілько джентрі, і були, як сказав Маколей, консервативні (за середневічні парлям. порядки против нового абсолютизму). Рух до всебританської федерації тепер переважа сепаратизм англ. кольтоній.

Остатні Ваші уваги нісьля широко-абстрактних зарисів соціально-демократичних, уривчаті і часто неясні. Напр. думки про регуляцію гал. еміграції¹⁾ не вяжуть ся з соц. демокр. програмою і перспективою. Не сказано, що буде робити політично самостояча Україна? Боронити себе од Польщі і Велико-русї цлом? Як се звяже ся з процесом інтернаціоналізації? Куди діне ся сподівана гал. р. буржуазія, коли політ. ролю в Галичині спосібні відограти лишень гал. радикали, — то б то, інтелігентний пролетарият і, по Вашому, одстале, середневічне мужицтво?

---

¹⁾ Ту часть — про еміграцію галицьких селян, я в другім виданю »Укр. irr.« опустил. Ю. Б.

Кінця листу нема. В відповіді моїй Драгоманову наводять ся вже сьлідуючі дословно наведені цитати з затраченої картки листу Драгоманова:

Маніфест комуністичний обертає ся в застарілу схолястику, подібно свому оригіналу — брошурі абб. Сея про Третий Стан; в практиці самі німецькі і французські комуністи ідуть проти неї.

Дальше:

Мені просто здає ся, що славянські соціялісти носять стару моду лишень тому, що вона коштує всего 50 сант. і увільняє від праці — думати своєю головою.

Наконець в відповіді тій знаходжу ще таке:

Ви раді би бачити спільне і згідне ділане цілої суспільности без »всяких диктатур партійних і клясових« — виходить отже с того, що Драгоманов мусів також згадувати вже щось і про диктатури партійні і клясові.

По за се нічого більше не пригадую собі с кінця пропавшого листу Драгоманова, і мені здає ся, що й нічого більше важного там не було. Картка записана була — на скільки собі пригадую — на одній лише стороні (малого листового формату) та й то не цілком. Лист кінчив ся звичайними формулками і поданєм адреси. Ю. Б.

2-ий лист М Драгоманова.

28 Юля, 94. Schottenring, H. de France. Wien.

Високоповажаний Добродію.

Карточку Вашу получив серед зборів у дорогу, то й відповідаю Вам лишень с першого етапу. Тим часом Ви, певно, успокоїлись, — бо получили мій лист. Я не вложив його вкупі з Вашим манускриптом, — бо послав останній не посилкою, а під бандеролю (чиж в Австрії сего нема?). Посилки — річ морочна, а надто в наших диких сторонах, та й доросла, — тож Weltpostverein і завів бандерольні пакети для манускриптів, як і для печатного.

А не вклав я листу свого, бо се заборонено правилами поштовими. — Таким способом всі Ваші конектури і ображіння падають. — Лихо моє буде лишень, коли мій лист згубив ся, — бо прийде ся усе почати з нову. А я Вам написав свої уваги по пунктам, або ліпше по сторонам.

Не маю майже ніяких звісток про Ваш з'їзд. Лишень П—к¹⁾ писав, що ред. Нар.²⁾ з торішними сецессійоністами не виробилась. Я і торік не міг зрозуміти принципіяльної основи незгоди, а тепер ще менше. Як би там не

---

¹⁾ Павлик. Ю. Б.

²⁾ редакция »Народа«. Ю. Б.

було, — а на 1895 р. Народ мусить упасти. Я втомлений, П—к теж. А замінити П—ка я не бачу, хто б міг.

П—к має свої хиби і як редактор (дуже послабля неплатникам), дуже часто пише примітки редакції за надто формальні, — або ліпше писав і т. д., але єму треба подякувати за те, що Народ не заліз ні в одно з болот, котрі траплялись по дорозі за остатні 4 роки, в котрі влазили найбільше віденці: ні в соц. дем., на польській запарі, котра повела б наших людей лишень на службу Полякам, а зовсім не соціалізму і нашому народу, — ні в дружбу з Добрянським, ні в депеші до народовців с поводу рескрипта нам.¹⁾ проти пошів, ні в романчуківську угоду. До того П—ка на Україні знають і довіряють єму...

З рештою я думаю, що упадок Нар. і Хлібор.²⁾ може вийти навіть на користь справі, — пробудивши »сором« — в »нашій партії«, — в котрій, по правді сказавши, дуже мало праці, почуття обов'язків, самими на себе прийнятих, а дуже багато дрібної гризотні і особистих претенсій. — Якось то буде. Я сьогодні ввечері, або завтра виїжджаю з відсі — в Париж: . . . То коли ласка Ваша, пишіть туди.

Ваш прихильник

М. Драгоманов.

---

¹⁾ намісника (гр. Баденього). Ю. Б.

²⁾ »Хлібороба«. Ю. Б.

Моя відповідь на 1-ий і 2-ий лист Драгоманова.

Ігльав (Морава) 22/XI. 1894.

Високоповажаний Добродію!

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

Ваші уваги на мою працю, не можу назвати слухними, і тому, поки що, обстаю так при своїм. Се хочу Вам в коротці умотивувати.

І так: не можу згодити ся з Вашим твердженням, будьто би основою нинішної автономії Угорщини, була аристократія а не буржуазія. Признаюсь, що не єсьм спеціалістом по історії Угорщини, але о скільки вона мені звісна, то все уважаю нинішню автономію Угорщини — ділом буржуазії угорської. Автономія та є наслідком революції 48 р., котрої олицетворенем буржуа-Кошут і його товариші. Репрезентантами нинішньої Угорщини — ліберали (з їх ріжними відтінками) — спадкоємці Кошута. Точкою основною життя економічного і політичного Угорщини — палата послів, а не магнатів, правительство — члени партії ліберальної, висаджене з поміж палати послів. Не перечу,

що в революції 48 р. брала участь також і якась частина магнатів. Алеж с сего не виходить, щоб задля них революция мала прибирати зараз характер магнацкый — аристократичный. В революції французській брала також живу участь якась частина шляхти французкої, та ніхто не важить ся назвати єї через те — шляхоцкою. Є се прецінь річ знана і всюди вона появляє ся: в хвилі суспільного перевороту, переходить якась частина пануючої кляси, що здужала поняти духа часу, в ряди нової кляси, котра добиває ся в силу свого економічного і суспільного значіння перворядного становища і в політичнім житю суспільности. Ті однак с поміж шляхти, хоч с походження свого належать ще до старої кляси, призначеної житєм історичним на вимерте, — по думкам своїм, належать вже до кляси нової, і яко такі, належать уже і до нової доби історичної. Єсли схочемо оцінювати їх діяльність, то мусимо уважати їх яко людей нової уже доби, ту їх місце. Буває й так, що та частина шляхти стає ся мостом, через котрий переходить керма життя політичного с кляси дотепер пануючої, до кляси, від-тепер призначеної житєм історичним до панованя. Се пр. було і в Угорщині. Але се не повинно нікого милити в оцінці істоти річи. Та переходова фаза життя політичного, то немов курс приготовляючий, в котрій нова кляса приучу-

Переписка Ю. Бачинського з М. Драгомановом. 2

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 0984164

321 39.869

всь, чи радше доучуєсь того, чого їй бракувало, — в ній вона скріплює ся, щоби остаточно виступити самій, без опіки »старших«, і зайняти приналежне їй перворядне місце, яке їй судилось розвоєм історичним.

Пишете, що »Угорщина завше була осібна від інших держав габсбурських і підпадала під спільну ферулу лишень в 49—67 рр. Та й то, забезпечивши собі стару автономію в 67 р., Угорщина мусіла прийняти делеґації, котрих перше не знала«. Значить: Ви уважаєте, що нинішня автономія Угорщини гірша від автономії передреволюційної. Мені здає ся противно, — не так-то дуже сьвітлою була та автономія Угорщини перед революцією. Прецїнь же, о скілько мені звісно, Угорщина дістала своє особне міністеріум (з виїмком, здаєсь, фінансів і війни) в 47 р., значить, в часі, коли Угорщина почала рухатись, чого наслідком було власне утворенє особного угорского міністерства. По революції наступила реакція (що є річю цілком звичайною) — наслідки революції показались доперва в 67 р. Угорщина зістала особою державою, дістала особний парлямент, особне правительство, власне установадство, власну адміністрацію державну, власну оборону краєву. З Австрією злучена вона політикою заграничною і силою воєнною, котру разом з своєю власною, може в данім разі ужити також для оборони своїх інтересів і задля котрої займає

вона разом з Австрією перворядне становище між державами європейськими. Чи та автономія Угорщини буржуазійної, пореволюційної, менча від автономії шляхоцко-передреволюційної? Я рад би поставити таке питання якому небудь Угрови (з виїмком може якого магната), а ручу, що він ніколи не поміняв би нинішньої автономії за давнішу. Впрочім, не кажу, щоби і нинішня автономія вдоволяла вже вповні Угрів. Чим-раз більше росте між ними невдоволене з дуалізму. Можливе, що Угри зміцнять ся незадовго на стілько, що і без Австрії будуть могли устоятись і самі власною своєю силою воєнною будуть могли боронити своїх інтересів. Всеж однак, нинішня автономія, хоч і не повна, а все таки більша від давнішої, — основа її не аристократія а буржуазія, і є ділом не аристократії а буржуазії. Се впрочім видно при всяких справах спорних, що входять в квестию автономії — як поводить ся при них аристократія а буржуазія. (Розуміє ся, не говорю ту о автономії Угорщини середньовічної, феодальної, Угорщини пр. св. Стефана. Та автономія має цілком инший характер).

Що до Австрії, то і ту не можу згодити ся з думкою Вашою, що, мовляв, »Австрія тепер не розкладає ся, а більше централізує ся«. Вже таке нинішне вилученє Угорщини с під одноцілости державної Австрії, є ознакою доцентралізації Австрії. А нинішний рух в

Чехах і у полудневих Славян, суть же нічим іншим, як лише дальшим тягом одного і того самого процесу. Нинішні рухи в Австрії суть одного і того самого характеру, що давнійший рух в Угорщині, котрий виборив нинішню автономію Угорщини і zdeцентралізував цілу давню управу державну Австрії. Нині не стоїть уже Відень сам оден, як давніше, але ві всім мусів поділити ся с Пештом. Що проти такої децентралізаційної тенденції, усі елементи централістичні, головно німці, скуплюють свої сили і с побільшеною енергією беруть ся дусити ті децентралістичні рухи — се цілком природно. А що вони в тій цілі лучать ся з так противною їм шляхтою, се знова не дивно. Одні і другі бачуть ся загроженними в своїх інтересах. Та що ту важне? — отсе, що власне таке полученє німців-лібералів є так ворожою їм дотепер шляхтою, є найліпшим доказом, як сильно захитаний нинішній централізм, та основа інтересів і життя німців-лібералів, і яких жертв моральних вимагало се зі сторони представителів централізму німців-лібералів, — щоби вдержати ще на якийсь час той централізм. Та, если при помочи шляхти, ліберали дістались на верховодяче становище в державі, то се цілком не вказує на те, будьто би с тим скріпила ся ідея централізму в Австрії, і Австрія входила в фазу ще більшої централізації. Противно, зваживши, якими способами

німці-ліберали заняли нинішнє становище в Австрії, чого се було наслідком і як поведуть ся вони на тім становищі, показуєсь, що се лише послідні висилена централізму (через те може нераз досить ярко і остро маніфестують ся — се однак не повинно затемнювати дійсний стан річи), та що незадовго прийдесь йому в силу самого внутрішнього розвою Австрії остаточно таки лопнути. Се бачать навіть і самі німці і прихвостень їх шляхта, тож і головне їх завданє — визискати поки час, все, що дасть ся лишень визискати.

Ваша замітка, що »германізація в Австрії проводилась дуще при абсолютизмі, ніж при конституції буржуазійній« — цілком слушна, і я в праці своїй нічо противного тому не сказав. Але признаю ся, перечитавши тепер відповідний уступ в манускрипті, бачу, що сказане се там мною, є досить неясне. Хоч кажу, що »борба національна в ширшім значіню, т. є оперта вже виразно на інтересах економічних, з відповідаючими їм політичними змаганнями, припадає доперва на конституційний перійод історії Австрії«, коли перед тим »з разу виражувалась вона лише в формі вузко-національній — язиковій, в т. зв. борбі проти германізмови«, — то признаюсь, що дотичний уступ зле уложений і може справді насунути Вашу увагу. З того, що я там написав, може виходити, що »гнет на-

ціональний народностей славянських в школах, урядах і товарискім життю...», розпочався доперва з добою конституційною, — а се є неправда. Я й справлю се місце.

Закидуєте мені, що мішаю абсолютизм з фєвдалізмом. Сего я не роблю. Добре розумію ріжницї між абсолютизмом а фєвдалізмом. Єслиж говорю о фєвдалізмї в абсолютистичній Австрії, то говорю о відносинах фєвдальних, які ще панували в абсолютистичній Австрії, пр. панщина, сей посьлїдний вираз відносин фєвдальних.

Що »Угри мають автономію, але промишленність у них не висша богемської«, — се нічо дивного, зваживши, що колискою промислу австрійского суть (попри нисшу Австрію) Чехи, край, висунений найбільше на Захід, отже край, що скорше мусїв підпасти капіталізови європейскому і скорше мусїв розвинути у себе новочасний промисл, як Угорщина — край висунений найдалше на Схід. Промисл отже Чех, давнійший від промислу Угорщини, тож і дужший. Угорщина почала розвивати ся на серійо доперва не давно, узискавши автономію. — Що-до промислу Чех, специяльно, то промисл ту, був з разу в руках німецких, німецкої буржуазії. Але розвиваючи ся (більше в західній часті) захоплював с конечностю і східну часть і безнастанно впливав і на людність ческу, викликував посеред неї відповідні перевороти

суспільні, а втягнувши в себе людність чеську, витворив серед неї і буржуазію чеську, котра остаточно і счехізувала німецьку буржуазію в східній Чехії (чи радше на вернула назад на лоно чеське знімчену буржуазію чеську) — замішкалій масово чеською людністю, счехізувала німецький промисл в східній Чехії, позискавши представителів його — німців, назад до себе. Тому-то, думаю, так високо і скоро розвинув ся між чеською суспільністю новочасний промисл. (Є се той економічно-національний процес, якого я сподію ся і у нас, в Галичині. Та про се вже — дальше).

Кажете, що »націоналісти старійше всяких буржуазій. В новій Європі вони себе вже почуввають в XI ст.« Я о тім нічо не знаю. Знаю лише, що тоді було лише сильне почутє одноплемінності, і що тоді о ніякій нації не було бесіди. Нація почала витворювати ся доперва пізнійше, і то на основі не племінній, на основі приналежности до одного і того самого племені, а на основі радше територіяльній, і то вже пісьля змішаня кількох племен в одно суспільне тіло, — тай то доперва в часах розвою міст. Національна єдність, є так сказати-б, ширшою від давньої племінної, бо містить в собі уже кілька племен. Давні ворожі і чужі собі племена чи частини племен, зливають ся с часом в одно суспільне тіло і при даних услівях творять

націю і національну мову — мішанину давних язиків (чи диялектів) племінних, — як також, з другої сторони, і самі племена ділять ся і с часом з одного такого племена витворює ся кілька ворожих собі націй. Томуж, уважаю, не можна говорити о національностях францускій, англійській, німецькій, гішпанській і т. д. в X. чи XI., чи й XII вв., знаючи, що в тих часах були лише племена: романське, кельтицке, славянське, германське (з його ріжними поділами на норман, готів, фризів, англосасів) с котрих доперва пізнійше, після певній, в ріжнім відношеню процентів, мішанині одних з другими, витворили ся нації — француска, англійська, гішпанська, німецька і т. д. — [При сій нагоді позволю собі зробити малу замітку що-до Ваших »Хартій вільности«. Мене сильно здивувало, коли я, читаючи Ваші »Харт. вільн.« в »Житю і Слові«, натрафив при описі устрою політичного давньої Англії, на якісь ради національні. *Vitenagemont* — то по моїй думці, жадна рада національна, — се рада, до котрої належала мала групка висших достойників духовних і свіцких, прибочників королівських, а не уся людність, або принаймій депутати людности; була се рада зложена з »мудрих« людей з окруження короля, котрі однак з народом (*populus* а не *natio*!) нічо такого спільного не мали. Була се радше королівська рада а не національна. Нігде нема там навіть згадки

про якусь *patio*, навіть там, де би мож уже від біди ужити того слова, а то — коли *vi-tenagement* відбував ся »в присутности народу«, коли треба було »обявити народови постанову, прийнятую королем з єго радцями«. Навіть і ту не означає ся формулу »в присутности народу« або »в загальнім зборі народу«: *cum praesentia nationis*, або *nationis generalitate*, а лише *s. pr. populationis*, *populi gen.*! О жадній нації не говорить ся, а лише о населеню, о нації нема й згадки.] — Єслиж однак дійсно, як кажете, »націоналісти почувають себе вже в XI. ст.«, — то се лише може свідчити о геніяльності тих поодиноких одиниць, що змогли на кілька віків наперед збагнути витворенє ся с посеред людности між котрою жили — націй; не можна однак ту національну свідомість кількох одиниць ростягати на загал людности і твердити, що, мовляв, »націоналізм старший всяких буржуазій«. Задля тих кількох осіб не мож перечити тому, що націоналізм в ґрунті річи таки ідея пізнійша, новочасна, і що ролю свою почала вона відгравати доперва в новійших часах. Не мож зі взгляду на них перечити тому, що ґрунтом на котрім та ідея прийняла ся і розвивала ся, суть міста, і що з них доперва, рівночасно як міщаньство що-раз більше почало зростати в силу і ставати основою життя суспільно-політичного, розійшла ся на висші класи —

шляхту і династії, а з другої сторони — на хлопів і пролетарів.

Питаєте ся мене дальше, чому я, подаючи начерк витворюваня ся сучасних держав дорогою централізації, котрих основою міста, поминув Нідерлянди і Венецію — котрі, як кажете, »під мою теорию не підходять«, а с котрих Нідерлянди, як додаєте, »не знають жадної централізації«. Що до сего посьлідного, то відповім, що Нідерляндії годі було централізувати ся, в той час, коли вона доперва добивала ся незалежности і опісьля, коли Франция сама вже сцентралізувавши ся, дбала о те, щоби Нідерлянди не »централізували ся« і коли апробовано вестфальским миром роздробленє Німеччини і запоручено Францією і Швецією німецьким князям їх посіданє. Кудиж було тоді росширювати ся германьским Нідерляндцям, і що було їм централізувати? Вони самі для себе були центром, і як звісно, завдяки свому географічному положеню — сильним центром. — Що я Венецію пропустив, то зробив се не для того, будьто би вона не підходила під мою теорию, а по просто тому, що вона не входить в обсяг тої квестиї, котру я розбираю, т. є витворюванє ся новочасних держав національних. Єї місце, не в добі витворюваня ся новочасних держав національних, а в добі попередній, добі партикуляризму міст. Нема жадної нині національної держави венецької,

а лише держава національна італійська, до котрої і належить Венеція. Отже, о тій італійській державі випадало мені говорити, і о тій державі я й говорю. Впрочім, хотяй би се й не було так, то оден факт, не заперечує еще »моєї теорії«, — се може бути виїмком від загального твердження, о котре ту мені і головно ходить, — виїмком, в наслідок певних виїмкових відносин.

Я не кажу, що культура німецька і італійська упала в XVII в. супроти середних віків, а кажу лише, що »в наслідок відносин торговельних в XVI в. наступає застій в економічному життю Німеччини і Італії, значіне буржуазії що-раз більше починає упадати, — наступає політичний партикуляризм. С кінцем XVIII в. бачимо Німеччину роздроблену на не менше як сто независимих наслідних монархій...« і т. д. Отже, я ту ударяю на XVIII в., в котрім то віці упадок культури німецької в порівнаню до французської був дійсно досить значний. На XVII однак вік, зазначую не упадок а лише застій. Нігде також не кажу, будьто би в середні віки німецька культура стояла вище французської. Виразно пишу, що »Італія, полуднева Франція і Німеччина, що стояли до тепер, до XVI в. на чолі економічного і культурного життя Європи, уступають місце, з винайденем дороги морської до Індії і полудневої Африки і з відкритєм

Америци — Португалії, Гішпанії, Франції північ. і Англії».

Кажете, що еманципация політична народностей балканських, не була ділом буржуазії балканської а посторонних держав — Росії і Австрії, з одної сторони, а гайдуків, клєфтів і т. п., котрі про буржуазію і капітали нічого не чули — з другої. Не перечу, що Россия і Австрия відіграли ту велику роллю, але єсли вони приложили ту свою руку, то приложили до чогось, до руху, котрий уже сам там, без них був зродив ся; вони йно могли той рух підпомагати, бо був в їх інтересі. А який характер мав той рух, се видно є того, яка кляса є хвилею еманципациї політичної виступила там яко *Staatsregierende* і який характер прибрала там внутрішня політика. До того цілого руху могли причинити ся також много спомини давнини, котрі могли вхати до него ширші маси, пр. хлопів, — буржуазія все знає добре використати такі річи. Між иншим пр. висуває колишню автономію, — хоч вона з новою нічо не має спільного, хіба що-до зверхньої форми, та й та також досить уже змінена, — зміст однак самий, цілком уже инший — инша кляса стає основою держави, инші інтереси руководять політикою, инші ідеали присьвічують суспільности, коротко, суть то автономії двох ріжних епох: новочасної і феодальної, отже і ріжні по свому змістови, характері, а дуже часто

і по територіяльній розтягlosti. Звичайно не розтягають ся вони на цілі нації, як тепер (говорю се загально), а радше суть подроблені на кілька політичних одиниць, відповідно давньому февдальному партикуляризмови економічному. До тих-то давних автономій старає ся нині навязати буржуазія свою борбу о політичну самостійність, — є се не зле средство; алеж та нова автономія а стара, то не одно і то саме, ту виступають уже інші люди, інші інтереси і інші завдання як давнійше. — Се все що я ту говорю, не відносить ся спеціально до одних лише народностей балканських, але і до угорської, чеської, польської і т. д., в загалі до усіх європейських націй, — і є се загальний рис. Можуть бути декуди певні вихилена, збоченя, не всюди вони мусять іти такою простою дорогою, всеж однак напрям, тенденція розвою суспільно-політичного, та сама. — Що до балканських народностей спеціально, то ту можу ще додати, що хоть там нема єще так сильної і допосльідного стадіюм розвою, розвиненої кляси середної — буржуазії, ані таких великих капіталів як в західній Європі а хотяй-би і в середній, то не виходить єще с того, щоби на Балкані не було жадної буржуазії і жадних капіталів. Було одно і друге, тільки не так розвинене як на Заході — з відки бере ся звичайно мірку на буржуазію. — А що та слаба ще буржуазія змогла добити ся скор-

ше політичної самостійности, як не одна сильніша буржуазія других націй, то се завдячує вона корисним обставинам, котрі їм в їх борбі помогли. Сама Австрія чи Росія с клефтами і гайдуками того не зробили, як і не витворили нараз відповідних людей і партії (о цілком новочаснім характері), котрим прийшло ся управляти новими державами налад — буржуазійний. Правда, та молода буржуазія не змогла проявити усіх своїх прикмет характеристичних буржуазійних в часі своєї борби о політичну самостійність, так, як се бачимо у буржуазій других націй, що добивають ся політичної самостійности, — алеж вона сама, як і та борба тривала взглядно короткий час. Та за те тепер, віддає уже с процентом то, чого перед тим не могла була дати.

Що до уваги Вашої, що »Хорватів від Сербів ділить не економія а релігія«, — о то перечитись не буду. Я тамошних відносин не знаю; і коли я спімнув о Хорватах і Сербах, то більше тому, що хотів подати їх яко примір, що спільність язика у двох народів не означає еше і їх національної єдности. Через те й згадуючи про них, не подав я се в однім ряді з другими націями, що доби́ли ся або добивають ся політичної самостійности, а лише на долинї, під текстом (в увазі), яко добавка до того, що сказав про Ірляндію і про сполучені американські Штати, котрі помимо того, що

уживають англійської мови, то однак не суть під зглядом національним англійцями і не хочять належати разом з Англією до одного політичного організму. — В увазі тій сказав я, що в відносинах Хорватів до Сербів грають більшу ролью »відносини історичні і інтереси економічні«, ніж спільна обом тим націям мова. Може бути що се не правда, а що противно — релігія грає ту найбільшу ролью, — кажу, що відносин тамошних не знаю. Я готов тому ту увагу пропустити чи змінити. Алеж все таки видаєсь мені се дивним, щоби нині в краях, будь-що-будь таки вже не варварских, в краях, котрі зачисляють ся до ґрупи країв цивілізованих, щоби в тих краях могла відгравати таку велику ролью релігія. Був би се дивний унікат в цивілізованім сьвіті. Чи не буде ту таки релігія чинником другорядним, наслідковим, а перворядним, основним — відмінні обставини історичні, серед яких приходило ся жити Сербам і Хорватам, обставини, котрі могли викликати відмінні інтереси економічні і ріжницї релігійні. Чи не є ту релігія радше наслідком чогось иншого, а не причиною, і если ту релігія відгравает якусь більшу як де інде ролью, то чи не завдячує вона се тій причині, котра тепер ще існує і через те і піддержує ті ріжницї і значінє релігії? Чи не відгравает ту релігія ролі »видимого знаку, невидимої«, не так ще усїм сьвідомої иншої ріжницї — може

економічної? На разі не берусь ще сего рішати.

На моє твердження, що Русини в 48 р. тому не могли взяти участі в революції буржуазійній, бо складались ще тоді с самих лише попів і хлопів, а не було ще рускої буржуазії (через те також і пізнійше, коли почали витворюватись буржуазійні народовці а з ними і живійший троха, ліберальнійший рух, — рух той мусів упасти, бо самі народовці були єще надто слабі, щоб могли були самі його піддержати і добитись ним того чого хотіли, і мусіли опирати ся на хлопах), — Ви відповідаєте коротко: »еманципация хлопів, лежала в основі всіх руских рухів в XVI в.« Така увага, уважаю, цілком не на місци. Щож с того, що хлопи бороли ся о свою еманципацию в XVI в.? Було колись, та минуло. Впрочім не тільки одні рускі хлопи були такі »ліберальні«, були ними також і інші, пр. німецкі. Та щож с того? Чиж тому, що колись хлопи були такими, чиж тому виходить с того, що й тепер вони такими мусять бути? Чиж мусять вони і тепер становити основу всяких ліберальнійших рухів, не говорячи вже, поступових революцій? Колись також і попи були »лібералами« а навіть і революціонерами. Чиж виходить с того, що вони також і тепер такими мусять бути? Ми бачимо цілком що иншого. В сїм віці хлопи репрезентували як-раз елемент контрреволюційний, і то по-

мимо того, що ті революційні рухи проти котрих вони виступали а в найліпшій разі держались на боці, як-раз заявляли ся за еманципацією хлопів! Впрочім, і тепер ще абсолютизм російський держить ся так довго і благоденствує завдяки — хлопам. Що щось було колись революційне, не виходить ще с того, щоб воно і тепер таким мало бути. Колись довговікова свобода, могла, цілком природно, витворити с хлопів елемент революційний, — але й цілком природно, що довговікова неволя могла витворити з них і елемент підданчий, контрреволюційний.

В оборону політики рускої 48 р., котру я називаю реакційною і негідною, Ви кажете, що »в 48 р. найбільший гнобитель русинів, були польські пани«. Я се признаю. Але і Ви признаєте мені, що ті польські пани з'організували ся були тоді в »Stowarzyszenie Ziemiańskie«, котрого члени разом з представителями Русинів, членами »Народної рускої Ради«, засідали в Beirath-ї Стадіона і становили комітет контрреволюційний проти революції буржуазії польської, котра зажадала знесеня того, що найбільше гнобило Русинів — панщини; признаєте, що ті пани (я відріжняю від них дрібних дідичів, що лучили ся тоді з буржуазією мійскою і разом з нею становили одну силу революційну — подібно, як се діяло ся і тепер ще діє ся в Росії, где та

кляса становить головну підпору лібералізму), признасьте, що ті пани як-раз не хотіли згодити ся на жадане революційної буржуазії польської — знести панщину, через що дали ся випередити правительству австрійському, котре бачучи, що, остаточно панщина буде мусіла таки бути знесеною, поспішило ся і само знесло її (як се деморалізує вливає на політичне вихованє цілої суспільности галицької а в першій лінії маси хлопів, се ясно; ся деморалізація ще тепер дає ся на кождім кроці чути). Отже й признасьте в кінци, що коли помимо того, що буржуазія зажадала знесеня панщини, через що вона є тим головним мотором, що остаточно її знесено, значить того, що найбільше гнобило Русинів, а коли помимо того ті Русини, котрих найбільшими гнобителями були польські пани, разом с тими панами виступали проти тої буржуазії, то боронити тих Русинів є цілком неслухним і не потрібним. Буржуазія польська перша опімнула ся за хлопами, отже й за широкою масою Русинів, і єї то в першій лінії заслуга, що панщину знесено, що знесено ті найтяжші окуви хлопів.

Кажете, що »народовці тепер не могли упасти політично, бо перше ніколи не стояли високо, — противно, лишень тепер піднімають ся, хоч і паскудними способами«. Я також то само кажу. Виразно говорю, що народовці стали тепер »пануючою партією між Ру-

синами«. Если-ж однак споминаю о їх упадку політичним, то не в тім значіню, будь-то би вони стратили уже всяке значінє і силу між Русинами. Противно, виразно зазначую, що як-раз тепер висунули ся вони на верховодяче становище між Русинами, — тількиж завдячують вони се не тим своїм колишнім ідеалам буржуазійним, свому демократизмови і лібералізмови, що так від разу виріжнив їх колисьто від консервативних москальофілів, а лише як-раз тому, що жертвували всі ті свої колишні ідеали і пішли в услуги консервативному клерикалізмови. От в тім то значіню написав я (і як мені здає ся, цілком виразно), що народовці упали, яко — колишні представителі буржуазійних (ліберальних, демократичних, поступових) ідеалів, ідеалів — котрі їм по їх суспільному положеню найбільше відповідали. Сей їх лібералізм, розуміє ся, був досить еще неясний, невироблений, як і в загалі їх клясова свідомість була ще дуже слаба. Але все таки, вся їх діяльність мала на собі сильне пятно буржуазійне; вони хоч і не свідомо, не розуміючи і не пізнаючи еще себе, усе в тім дусі ділали. Се кожний, хто лише схоче блисше приглянути ся тій першій їх публичній діяльності, може легко доглянути.

Ваше твердження, що «нігде не видно середної господарки у галицких Русинів, а лишень дрібну та пролетарият», опирає ся на

цілком мильній інформації. Інформації ті здаєсь, подали Вам Франко і Павлик, — та по моїй думці — інформації їх в тім взгляді (як і впрочім в других річах) не конче вже мусять бути вірні. Їм, що поза кілька сел, а в найліпшій разі поза одно вуске пасмо господарске східної Галичини (пасмо до того цілком не міродайне) не висували нігде більше носа, а приглядаючи ся мужикам, приглядали ся їм не так з інтересу економічного а більше етнографічного чи радше фолькльорного, цілком легко, такі річи як витворюванє ся, на руїнах одної часті мужиків, нової кляси суспільної — середної, при рівночасно великій пролетаризації решти мужиків, могли не впасти в око. Мужики убожіють так скоро і нужда їх заняла такі широкі простори, що сей бік життя економічного кляси мужицкої, дуже легко міг Франкови і Павликови, при їх великім співчутю і заінтересованю ся нуждою хлопскою — заслонити другий бік його — витворюванє ся з тої нужди одної частини, і то більшої, мужиків, добробиту другої їх частини. Вони так заняли ся нуждою хлопскою, що стратили з очий другу часть мужиків (тим більше, що вона ще взглядно надто мала і находить ся доперва в процесі повставаня) і прийняли більшість за загал, часть (хоч і переважаючу) за цілість. Та еслиб вони були приглядали ся ріжним сторонам східної Галичини, та до того приступали до

мужиків з інтересом більше економічним, а приступаючи до них в тій цілі, не звертали свою увагу на одну лише сторону життя економічного мужиків — на їх пролетаризацію, на нужду мужиків, то погляди їх що-до класи мужицкої, були би троха відмінні. Я нахожу ся власне в тім щасливім положеню, що маючи сталий дім у Львові, усе коли приходило ся мені виїжджати на фєрії, чи на сьвята, змушений виїжджати на село і то в ріжні сторони, чи то до родини, чи до чужих знайомих людей, — так, що цілу майже східну Галичину я й пізнав. А не займаючи ся спеціяльно фольклористикою, зближаючись до мужиків, звертав я більшу увагу на економічну сторону відносин сільських, і хоч бачив нужду селян, то дививсь на ню не відірвано від других з'явищ економічно-суспільних. Приглядаючи ся отже їм, прийшов я якраз до заключеня, що у нас по селах панує не виключно лише дрібна господарка, але витворює ся і господарка — середна, як також з другої сторони — безземельний пролетаріят. Той процес економічний відбув ся найвиразнійше на Поділлю. Нема там ні одного майже села, в котрім не було би не то кількох, але кільканайцять господарів, котрих газдівства опирають ся на 50, і понад 100 моргів поля. Суть господарі, котрі і купують більші фільварки (з одним таким я сам знакомий). Той процес, що правда, відбуває ся ще звіль-

на, — причиною сему — брак промислу мійського. Біднійші мужики не мають блисько коло себе якихсь інших способів життя, тож сильно ще держать ся свого кусника землі. Але і ту до певної лише границі. Мужик остаточно таки мусить кинути землю, — хотяй би в примусовий спосіб. Та чи ту з'являє ся конечно зараз жид? На Поділю жид, що-раз менче починає відгривати свою давну ролю, — його місце заступають богачі сільські, котрі остаточно, як се вже в многих селах стало ся, відбирають йому усі його способи життя і в кінци викидають його с села. З відкиж беруть ся ті 50 моргові богачі? — В однім селі де моя по батькови родина (також с тої середної кляси) в скалацкім повіті, наділ землі при знесеню панщини виносив 12 моргів 24 і 36. З відкиж могли взяти ся там нині господарі 40, 70, 80 моргові, а оден між ними 120 морговий? З домінікальної землі не відпало до них ні малого — морга. Подібно пр. в однім селі коло Рави рускої (в Сокальщині, уже не на Поділю) — наділ землі виносив 6, 12 і 24 моргів. З відкиж взяли ся там 40-моргові господарі? З домінікальної землі також нічо до них не прибуло. На ті питання дуже легко відповісти, если придивимо ся, де подівають ся землі вивлащених дрібних господарів. Можливі ту дві евентуальности: або забирають їх пани-дідичі, або хтось другий в селі. Отже, що до першого, то до нині не знаю

такого случаю, щоби пани скуповували хлопські ґрунта. Се не є навіть в їх інтересі, та в певній мірі се навіть і зборонено. Взборонено прилучати рустикальні землі до домінікальних. Єсли би отже хотів пан купити собі якусь малу парцельку, то став би ся властителем все таки землі — рустикальної. Чи се корисно для него? Яко властители землі домінікальної, прислугують йому усї ті права громацкі, які прислугують кождому другому громадянинови, та яко властители землі рустикальної, припадають йому усї за те обовяски які тяжать на кождім властителю землі рустикальної, обовяски, від котрих земля домінікальна отже і властитель єї в значній мірі звільнені. Якіж отже міг би мати пан користи є скупованя землі рустикальної? З виїмком того, що дасть йому сама та мізерна обсягом своїм земля, — користий більше не має, а противно, нові лишень обовяски. Прав за те ніяких нових не зискує, бо всі права громацкі прислугують йому і без землі рустикальної. Тому-то і не корисно скуповувати панам землі рустикальні від хлопів. Єслиж вони і набувають які землі, то землі домінікальні, від банкрутуючих панів, що і зі взглядів госнодарских, маючи на увазі широкі обшари ґрунтів, далеко кориснійше для них. Землі-же вивлащених дрібних госнодарів не скуповують ся ними, а остають — між властителями земель рустикальних, і то, як

вказують подані мною повисше приміри обшарів мужицких господарств, дістають ся до властителів середної кляси рільної (мужицкої). — Той процес економічний між клясою мужицкою, о скілько зміг я зміркувати, посунув ся найдалше на Поділю. Хто знає, чи тим і не дасть ся пояснити тої появи, що на Поділю, где знаходимо найбільше число (в східній Галичині) мужиків-богачів, є і найбільше мужиків-бідаків і пролетарів, що там і появилась перед двома роками така сильна еміґрація. — Се, що я ту сказав, відносить ся до середної господарки в Галичині, так як вона тепер представляє ся. Питанє лише, чи вона й на будуче має услівя розвою. Отже що-до сего, то буде мати більше як тепер. Я вже спімнув о тім, що дрібний господар, не маючи коло себе, поза рілею, ніяких майже способів до житя, мусить о скілько можна довго держати ся свого кусника землі і дуже нерадо його позбуває ся. Все то змінить ся, скоро в Галичині пічне розвивати ся промисл великий. Що се наступить, то видно з голосів які там в Галичині тепер в наслідок сегорічної вистави у кожного на устах: о потребі великого промислу, конечности його в Галичині, і з ентузіязму до него між суспільностию галицкою. Єще нім я виїхав з Галичини, чув я про завязанє кількох нових підприємств акційних, — пропонували єще нові, ентузіязм для великого промислу с кождим

днем ріс. З другої сторони, що-раз голоснійше дають ся чути голоси о потребі витворення середної кляси мужицкої — яко конечно усліве розвою рільної господарки і промислу сільського, як і самого промислу мійського. В який би се спосіб мало наступити, се різно толкують. Проф. Пілят (директор Бюра статистичного при Виділі краєвім, посол, і оден з авторитетів більшости соймової в справах економічних Галичини) на викладах своїх на університеті «О відносинах економічних в Галичині», пропонував оперти справу сю на неподільности газдівств 12—80 моргових. Скоро яке газдівство розширить ся до 12 моргів, втягає ся його до кляси середної посілости — і не позволяє ся його ділити.

Так отже, витворюванє ся середної кляси сільської в Галичині на будуче, можна сподівати ся, буде мати вще більше услівій як тепер. — Але які се буде мати наслідки для Русинів? Розвій середної господарки сільської між рускими мужиками з одної сторони, а розвій промислу мійського а з ним спекуляція грошева, з другої, — мусить витворити остаточно руску буржуазію (вже тепер що-раз більше накликають газети рускі Русинів, щоби віддавали ся більше інтересам промисловим і торговельним, а не як до тепер виключно фахови урядничому; щоби замість посылати своїх дітий до гімназій клясичних, посылали їх до шкіл промислових і до шкіл ре-

альних і т. д.). Що с сего вийде? От власне те, що я в своїй праці говорю, а що Ви — не признаючи того факту, що між рускими мужиками витворює ся середна кляса — заперечуєте. — До тих національно-політичних змагань буржуазії рускої — котра в наслідок витворюваня ся середної кляси між мужиками рускими, і в наслідок розвою великого промислу мійського в Галичині мусить витворити ся, — отже до тих національно-політичних змагань буржуазії рускої, про котрі я дальше в своїй праці пишу, прилучить ся еще і суперечність економічна між польскою а рускою буржуазією. Ви пишете: »ніякої різниці економічної між Галичиною польскою а рускою не видно». Я не кажу нігде, що видно. Виразно пишу, що доперва будуть витворювати ся. Щож до теперішности, то зазначую лише суперечність між Галичиною цілою, а розвиненими висше під взглядом економічним західними краями коронними Австрії. Але що не задовго проявить ся та суперечність між польскою а рускою Галичиною, на се вказує хоч би нинішня політика економічна більшости соймової — Поляків, котрі на кождім кроці протегують західну Галичину (що впрочім не диво, бо все ту іде в певні польскі руки, коли тим часом в східній Галичині — на двоє баба ворожила), на се вказує також хотай би й сегорічна вистава львівска, где виразно визначає ся західна

Галичина від східної, где усе майже чим може похвалити ся Галичина і що має якусь реальну вартість, — походить — з західної Галичини.

Ваші уваги, що-до погляду мого на партії політичні в Росії, о їх значіню і силі, я готов признати слухними. Я, що живу по за Россиєю, і ніколи там не був, признаю, дуже легко можу мати фалшиві в тій справі погляди. Але не о партії політичні мені розходить ся. Розходить ся мені о то, чи конституція в Росії буде чи ні? Дальше, не розходить ся мені о то, котра з існуючих партій політичних виборе конституцію в Росії, але чи котра с тих партій виборе конституцію. В кінци, розходить ся мені не так о те, як презентує ся тепер Россия, яко Россия абсолютистична, а о то, як запрезентує ся вона в будучности, яко Россия конституційна. Все, що я говорив о партіях політичних, говорив для умотивованя конечности конституційного режіму в Росії в недалекій будучности. Чи мотивованє то випало вірне з дійсним станом річи, — можливо що ні. Але хотяй би й так, то все таки думаю, що то, щб я хотів доказати — конечність конституційного режіму в Росії, — помимо того, що доказ я зле перевів, само в собі є правдиве і конечне. Не можливо, щоби нинішній абсолютизм в Росії міг довго удержати ся; він мусить остаточно, в насльї-

док тих чи інших причин, упасти. Здавсь мені, що Ви на се годите ся. Отже, оставсь питанє головне: що стане ся с конституційною Россією? — Що до поділу політичного Росії на три що найменче частий, відповідно трем відрубним територіям економічним (і національним), то сей поділ утворив ся в моїй голові на підставі часописий і журналів російських (польських і великоруских), які я мав у Львові і с котрих користав. Не много їх там мав. С польських: варшавскі — »Przeгляд tygodniowy«, »Głos« і »Prawda«, з великоруских — »Русская Мысль« і »Сѣверный вѣстникъ«. Особливо користав я с польських, в котрих суть дуже цікаві кореспонденції з ріжних сторін Росії і з них досить добре можна інформувати ся о господарскім і культурнім стані поодиноких місцевостей. Більше, признаюсь, не мав я нічо під рукою і з більше жерел я не користав. Думаю, що Ви за те не поласте мене дуже, если зважите, як тяжко ту в Галичині дістати що-небудь, с чого можна би блисше довідати ся о економії Росії, галузи науки, котра для моєї праці була найбільше потрібною. . . . .

. . . . .
. . . . .
. . . . .
. . . . .

Так отже, мав я досить скупий матеріял що-до Росії. Чи виводи, які я с того

материялу, що мав під рукою, зробив — правдиві, не знаю. Думаю однак, що виводити, хочай би були і фалшиві, мають також добру і важну сторону, бо можуть звернути увагу на річи, котрі єще, як мені здає ся, нігде не були порушовані, та й ще порушовані с тої сторони, як я се зробив. Назва територій — варшавска для Польци, московска для Великоруси, а харківска для України, взяв я с статі Марусина: »Фабрично-заводській трудъ вь Россіи« (»Сѣверн. вѣстникъ«, 1891. Октябрь и Ноябрь).

Питаєте ся »що буде робити політично-самостійна Україна? Чи буде боронити себе від Польщі і Великорусії цлом і як вяже ся се с принципом інтернаціоналізації?« Отже, що до першого, то буде робити то, що робить кожда держава самостійна. Як для економічних і культурних єї потреб потрібно буде відграничити ся їй від Польщі і Великорусії цлом, то відграничить ся (що до мене, то думаю, що так зробить), а не буде се потрібним, і зможе вона в який инший спосіб оборонювати свої інтереси, то не буде відграничувати ся цлом. Головне що зискає тоді Україна, то се, що політика економічна буде стосувати ся виключно до єї інтересів, котрих буде могла поперти своєю армією, а не як тепер, скоро політика економічна Росії має на оці ріжні краї о ріжних інтересах, мусить іти вона не раз в жертву, яко слабша, тим

другим краям. Також і під зглядом чисто культурним, буде могла тоді Україна о много скорше і сильнійше розвивати ся як тепер, без тих ріжних перепон які їй раз-враз ставить ся чужим правительством, котре будь-що-будь все таки підозріває Україну, недовіряє їй і дуже обережно єї підпомагає (в случаях, где вже мусить з загально-державних інтересів підпомогчи). Коротко: буде мати око звернене усе на себе і ціль єї буде лежати у неї, а ціла єї діяльність, не буде параліжована сусідами, котрим вона тепер піддана. Україна буде мати тоді свої фінанси, свою армию, свою торговлю і свій промисл, усе в своїх руках, і політику заграничну і політику внутрішну, — буде панею в своїм домі, буде розпоряджати ся в нім так, як се буде уважати за найліпше, не оглядаючись на других і не спинювана в тій роботі чужими. — Щож до сего, як погодити відграничуванє цюм від Польщи і Великорусї с принципом інтернаціоналізації, то я ту цілком не виджу нічого суперечного с тим, як я представив сей процес інтернаціоналізації. По перше, виразно кажу, що сей процес до перва відбуває ся і відбуває ся в найбільше економічно розвинених нациях, друге, що є рівномірний з вирівнюванєм економічним поодиноких націй, націй, котрі через те переходять уже фазу політичного відграничуваня ся, по трете, если захоплює він і менше роз-

винені економічно краї, то захоплює лише с тих сторін, с котрих се вже можливо, а не відносить ся до інтересів чисто економічних отже і політичних, бо під тим взглядом інтереси ті вимагають ще »самостійности«. І єли ті краї добивають ся самостійности економічної і політичної, то не тому, щоби відірвати ся від решти сьвіта культурного, а лише, дивлячись на цілий сей процес с становища так сказатиб філософічного, добивають ся самостійности на то, щоби немов розвинути ся ліпше, набрати більше сили і відповідно приготувитись до того стану культурного, до якого змагає ся нині люцкість і щоби заняти в свій час приналежне і гідне їм місце також в тій будучій всесьвітній родині люцкій. Впрочім відграничуванє ся цлом, не триває віки, і Україна, навіть інтернаціоналізуючись уже, може набеспечно на який оден десяток літ окрити цлом слабі, нерозвинені частиці свого організму і охоронювати їх перед надто ще острою для них »атмосферою« внішною, котрої вони, до якогось часу не окриті, не витримали би, виставлені на єї впливи лише змарніли би. І тому цілком не буду собі перечити, єли скажу, що Україна з одної сторони буде інтернаціоналізувати ся, хоч з другої сторони окладати ся буде, где се буде потрібно, на якийсь короткий час цлами. Цло, то лише хвилева зарада, средство до ціли — а не ціль.

Що до уваги Вашої на революцію англійську XVII в., о котрій Ви кажете, що се була не стільки революція буржуазії, скільки джентрі, то на те позволю собі поставити питанє: що се була тоді та джентрі? В відповідь на се, наведу слова Е. Bouthmy. З разу була се кляса сільска, але не шляхта; та вже »в XVI в. роїть ся вона від нових людей; всі сьвідоцтва зазначають се. Суть то купці, урядники мійські, адвокати а навіть збогачені ремісники, сьвіжі властители дібр земских або донатарії дібр видертих переважно церкві... В раз з ними входять на сцену »gentelman« і »фермер«, промисловці і спекулянти. Той властитель, котрий справджує, чи воли його суть відповідні на заріз, та »lady«, котра сама продає масло на сусіднім торзі або видержавлює польованє в маєтку — суть представителями нового віку. Стара суспільність дивує ся і гіршить ся з разу їх захованєм ся і обичаями, але трохи пізнійше сама зачинає їх насльїдувати. Від тепер усталює ся засада, що заможність є найвисшим добром і власть мірить ся, гідности укладають ся пісьля доходу. Є то вже Англія новочасна«¹⁾. Отже так говорить Bouthmy о джентрі с XVI вже віку. Думаю, що той характер єї — буржуазийний

---

¹⁾ Е. Bouthmy: *Rozwój ustroju i stosunków politycznych Anglii*. Z francuzkiego przelożył J. L. Popławski. Warszawa 1893. Стр. 88 - 89.

в XVII в. єще сильнїйше увидатнив ся і що вона єще бїльше стала ся новочасною — буржуазійною. — Що до питання Вашого, яка се революція в Англії в 1694 р., -- то ту зайшла лише помилка в уставленю двох посьлїдних чисел; через помилку замість 4 і 9, написав я 9 і 4.

Пешт 4/XII 1894.

. . . . .
. . . . .

Кажете, що проєкт регуляції еміграції галицької не вяже ся з соціально-демократичною програмою і єї перспективою¹⁾. Я думаю, що ту програма і перспектива соціально-демократична нї-причїм. Справа стоїть так, що еміграція раз-враз відбуває ся, і помимо перепон, які їй ставили (два роки тому) і тепер ще подекуди ставлять, раз-враз збїльшає ся і що-раз-то нові захоплює околицї. Всякі средства здержати єї, показують ся нї-дочого, — раз, що стоять ту (по часті) в дорозї закони державні, котрі збороняють здержувати охочих до еміграції, а друге, що навіть там, где власти адміністраційні, ігноруючи ті закони, беруть ся ставити тїй еміграції деякі перепони, емігранти все таки уміють їх обїйти і остаточно все таки опинюють ся за границю

---

¹⁾ Ту часть — про еміграцію і регуляцію еміграції, я, в другім виданю »України irredent-и«, як се вже було згадане — пропустив. Ю. Б.

держави. Отже є ту факт, котрий відбуває ся немов з елементарною силою і нічо його не вздержує. С тим треба числити ся. Єслиж я в виду того кажу, що треба взятись за регуляцію єї, то лише в тій ціли, щоби вирвати емігрантів з рук агентів, або несовісних людей, котрим попадають ся вони, полишені самим собі, в дорозі. Я знаю, що еміграція є з'явищем злим, — бо відбирає краєви найенергічнійші одиниці, але щож на то робити? Поки не придбає ся емігрантам в краю якихось способів до життя, поти треба згодити ся на еміграцію, як на *malum necessarium*. Впрочім, що-до перспектив соціяльно-демократичних, то не знаю чи еміграція так дуже противить ся їм. Еміграція все відгривала важну ролю в культурнім розвою люцкості і много причинила ся до него. Поминаю вже ролю, яку відгривали в історії культури люцкої старожитні кольонії, а вкажу лише на еміграцію новійших часів, на скольонізоване емігрантами європейскими Америки північної або Австралії. Чи культура люцка не зискала, і то много, через скольонізоване тих країв? — і чи, беручи навіть на взгляд інтереси соціяльної демократії, чи рух соціяльно-демократичний стратив що через еміграцію робітників європейских до Америки або Австралії? Я думаю, що противно. В старім краю усї ті маси робітничкі, що пересилились чи до Америки, чи до Австралії, були би лише змарнували ся,

звиділи (чи то в наслідок взаємної конкуренції, чи в наслідок суспільно-політичних відносин, які ще панують в Європі, а в котрих сильну єще ролю відгравують чинники природи історичної, що лише вздержують вільний розвій відносин суспільних і політичних, — а також в наслідок слабої ще в своїм часі організації мас робітничих). В новім за те краю емігранти ті посунули справу робітничку о крок наперед і рознесли ідеали соціально-демократичні по цілім сьвіті. Нині робітники європейські ставлять навіть Австралію, яко доказ на оправданє своїх жадань.

Уступ про соціяльну демократію, єї постуляти і єї теорію, котрі, як кажете »спорні по сути річи, безмірно вдовжують статю« — написав я тому, що прийшлося мені говорити о українській соціяльній демократії і о єї історичній ролі, а по друге — зі взгляду на галицьку суспільність руску, котра при нагоді реформи виборчої, що-раз більше починає зацікавлювати ся соціально-демократичним рухом. Суспільність руска бажає реформи виборчої — найенергічнійше однак добиває ся єї соціяльна демократія. Суспільність руска починає отже, если не симпатизувати з нею, то принаймій набирати до неї певної прихильности. Та з другої сторони, суспільність руска не має о ідеалах соціально-демократичних найменшого понятя, а если старає ся виробити собі яке понятє о них, то доходить впрост

до диких понять. Зі взгляду отже на те, як і через те, що прийшлося писати мені в праці моїй о українській соціяльній демократії, уважав я за конечне написати дещо тій рускій суспільности про соціяльну демократію, єї постуляти, та в загальнім зарисї, про єї основні теоретичні засади.

Що-до того, що та соціяльно-демократична теория по сути річи спорна, — то про се хочби і рад, не можу вже ту росписуватись, — раз, що се заняло би вже надто много місяця, а по друге, що і не знаю з відки би почати. Мусївбим перше знати, що по Вашій думці є в ній спорне. Та, в кінци, най буде, що ціла та теория спорна. Але, чиж се значить, що вона вже фалшива? Думаю, що ні. Остаточно може показати ся, що вона таки слушна. Колиж так, то повна радия писати о ній, тим більше — що вона стала ся основою такого сильного руху політичного, що встрясає собою цілу «цивілізовану» суспільність і змушує єї при кожній справі суспільно-політичній оглядатись на него і хоч не радо, стосуватись до його жадань і братись за реформу нинїшних суспільно-економїчних відносин. Се є бесспорне — і се одно вистарчить, щоби писати о тїм руху, о його теоретичних засадах, і се одно вказує, що ту мусить бути много правди, і що більше має за собою правди, як всі другі, банкрутуючі на річ соціяльної демократії, кружки соціялістичні.

Дивуєте ся, що я »не вбачаю, що »Маніфест комуністичний» обертає ся в застарілу схолястику, подібно своєму оригіналу — брошурі абб. Сея про Третій Стан, і що в практиці самі німецькі і французські комуністи ідуть проти неї«. Що-до першого, то мушу сказати, що як в Маніфесті комуністичнім сильне відграничуванє кляси робітничкої, так і в брошурі Сея, сильне відграничуванє кляси третої, має на свою добу незвичайно сильне значінє. Без того справа еманципації кляси буржуазийної і робітничкої не була би так сильно станула на порядку деннім і не могла би переводити ся в такім темпі, як се було. Все те завдячують обі ті кляси власне тому яркому відграничуваню своєї відрубности клясової, — і було би се впрост великим нетактом політичним з їх сторони, еслиб вони були інакше собі поступали. Сила робітників нинішних тільки через те так зросла, що так сильно у них почутє клясової відрубности, котре не дає їм зловити ся на гарні слова о »гармонії суспільній« і »згідности інтересів« усіх кляс. Єсли чому завдячують робітники то, що кляси пануючі остаточно бачать ся змушені взяти ся за реформу нинішних суспільних і економічних відносин, то завдячують се лише своєму почутю клясовому і своїй організації, опертій на тім клясовім почутю. Як уважаю, Вам не подобає ся власне таке відграничуванє кляс, — Ви раді би бачити спільне і

згідне діланє цілої суспільности без «всяких диктатур партійних і клясових». Та сегобажає також социяльна демократія, тай і я бажаю. Але щож с того? Поки ще не знесені кляси, поки ще існують кляси і партії, поти мусять бути і панованє кляс і партій і диктатура кляс і партій. І с тим треба числити ся. Поки нинішня суспільність поділена на дві головні кляси — посідаючих і непосідаючих, і поки існує борба тих кляс, поти треба узнати їх що суть, і треба узнати ті форми борби в якій вона відбуває ся, і ті средства, при помочи котрих та борба на разі мусить відбувати ся. А головним средством в тій борбі для кляси непосідаючої — сильне почутє клясове, виразне відграничуванє себе від кляси посідаючої і сильна карність партійна. Тим средством вона найбільше здобула. Всі нинішні реформи, які переводить ся в користь робітників, суть наслідком ужитя того средства. Колись, як кляс не буде, голосити клясову борбу і т. п. буде сьмішне і глуше, так, як би се було сьмішним і глупим голосити нині фразу Сея. А прецінь же той оклик боєвий Сея, в своїм часі, незвичайно поміг буржуазії в єї борбі еманципацийній, і хоч нині — где буржуазія стала ся пануючою, а шляхта de facto зляла ся з буржуазією і збуржуазніла — не має вже рації, і протиставленє його шляхті було би глушим, — в своїм часі

однак, було се і практичне і оправдане і політично мудрим.

Що до другого, що самі німецькі і французькі комуністи в практиці ідуть проти Маніфесту (я ту розумію проти теоретичної його часті), про се я нічо не знаю. І єсли се дійсно так є, то я радби про се що не-будь почути.

Кінчите лист словами: »Мені просто здає ся, що славянські соціялісти носять стару моду лишень тому, що вона коштує всего 50 сант. і увільняє від праці — думати своєю головою«. В тих словах я добачаю дві думки: одна, що Ви делікатно хочете закинути мені сьліпе придержуванє ся теориям Маркса, чи як Ви поправляєте ся »енгельсїзмови«, (цілий сей уступ про соціялізм стосуєтє впрост до мене), а друга, що Ви вірите чи узнаете якийсь славянський соціялізм. Отже що до першого, то скажу Вам: я хоч і не перецінюю свій мозог і ніколи його не перецінював, то з другої сторони, ніколи його і не ігнорував і ніколи не уважав себе так слабоумним, щоб не важив ся всякі теорії, котрі захоплювали мою думку — самому їх розбирати і о них свій суд видавати. Єсли теорії Маркса і Енгельса більше припадають до мене як чїї інші і я їх придержую ся, то не тому, що про теорії ті мож довідати ся з брошури »за 50 сант.« і не тому, щоб я лїнував ся подумати о ріжних справах своєю головою. При-

держуюсь їх, бо суть вони для мене більше переконуючі як всякі другі, і при помочи їх, в їх освітленю далеко яркіше представляють ся мені всякі квестиї і далеко більше суть вони мені зрозумілі, як в освітленю других. Впрочім, що до того, чи я так сьліпо придержуюсь чогось, то думаю, може послужити яко примір моє відношенє до Вас або Франка. Помимо того, що с самого разу, коли лише почав інтересувати ся сьвітом, мав всі майже письма Ваші (як і Франка) під рукою і їх читав, і помимо, що так велике набрав до Вас поважанє (цілком щиро се говорю), а помимо того, ніколи не був я вповні прихильником Ваших думок; і коли почав приглядати ся теориям Маркса, далеко скорше і сильнійше припав до них, як до Ваших. А прецінь, як би я мав так легко піддавати ся чужим впливам і спускати ся на чужу голову і іти лише за ціною брошури, то повинен би був скорше прилягчи до Ваших думок — бож з ними я скорше стрінув ся, вони пояснювали мені від разу справи, котрі мене найбільше інтересували (справи рускі) і діставались мені далеко дешевше як за 50 савт., бо нераз і цілком дармо. А прецінь я при них не остав ся. Видно, що ту мусїла грати певну ролю і »своя голова«. Колиж не створив я собі нової теорії, а прийняв другу — чужу, то в тім, нехай вже буде й слаба сторона моєї голови, коли не здужала стати єще більше »своєю«.

С тих посьлідних слів Ваших, вношу також, що Ви узнаєте якийсь осібний славянський соціялізм. На то позволю собі поставити такі питання: 1) чим-то ріжнять ся так від Заходу ті славянські краї, в котрих розвинув ся вже сильнійше капіталізм, пр. Чехи, Морава, Шлеск, Конгресівка і др.? 2) Що має в собі такого характеристичного славянське племя, що мусить видати с себе аж осібний якийсь соціялізм? 3) Чим характеризує ся той славянський соціялізм? Пісьля моєї думки, капіталізм веде за собою в відносинах суспільних і політичних усюди однакові наслідки, а єсли суть які ріжницї між капіталізмом в краях славянських а неславянських, то лише quantitativ-ні а не qualitativ-ні, і єсли можуть бути які ріжницї в руху соціялістичнім, то також лише quantitativ-ні, що-до розміру і темпа, а не qualitativ-ні, що-до самої суті його. Ріжницї ті викликані суть лише ріжницю в степені розвою капіталізму в поодиноких краях славянських. — Впрочім, такий спеціальний »славянський« соціялізм, дуже нагадує мені колишній »німецкий« соціялізм с половини нинішного віку. Треба признати, що тодішні відносини в Німеччині дуже подобали на нинішні відносини в деяких краях славянських. Але й треба признати, що нині с того »німецкого« соціялізму, як і с тих давних відносин німецких і сльїду нема, а є собі лише звичайний інтернаціональний соціялізм,

як і звичайні інтернаціональні відносини капіталістичні.

Отсе була би моя відповідь на Ваші уваги, які Ви зволили зробити моїй праці. Поминаю вже менче важні закиди, котрі, думаю, Ви були-б і не зробили, еслиб були прочитали вперед цілу працю, а опісля взялись до уваг. Се думаю тому так, бо суть то закиди на ті уступи, котрі я опісля в дальшій тягу праці блисше обговорюю і пояснюю, а Ви при сїм не подаєте вже ніяких від себе уваг (в деяких місцях навіть говорю цілком по Вашій думці). — І так міг бим на тім скінчити. Та, позволю собі на кінець подати Вам еше одно: хотїв бим Вам подати ціль, яку я мав на оці, пишучи »Україну irredent-y«. Отже — розходило ся менї передовсїм, подати вже раз Русинам-Українцям якийсь загальний огляд нинішних суспільно-політичних відносин України (австрійської і російської) і подати їм в головнім зарисї якийсь погляд на єї будучність. Тепер, при такім розстрою політичнім серед галицьких Русинів, уважав я, що такий огляд конечний і потрібний. С кождим днем що-раз більше обіймає галицьку »Русь« якась апатія і індеферентизм до усього що »руске« і — безвиглядність на будуче. Як се руйнуюче і деморалізуюче, се ясне. Як випало представлене сеї квестії — се річ критики. Я принаймій подав предмет до критики і то предмет дуже важний для Русинів, бо — квестія їх будуч-

ности. Припускаю, що праця моя може і не витримає критики, — я буду дуже вдоволений, если в наслідок дискусії, яка повинна по причині її вивязати ся — причинить ся вона до вяснення справи рускої і побудить вже раз Русинів до серйознішого думаня о собі. — По при ту головну квестию, хотів я подати Русинам також дещо і зі справ натури трохи загальнійшої, що показало ся конечним при обговорюваню головної річи, а що впрочім було, як уважаю і конечним, хочби вже задля важности тих справ. Так пр. про соціялізм. Чи соціялізм той, котрий я представив, соціялізм т. зв. науковий, Марксівський, устоїть ся чи ні — се вже друга річ. Поки що, він тепер станув найсильнійше на порядку деннім і найсильнійше захоплює усі уми і найсильнійше відділює на суспільно-політичні відносини. Нехай буде, що теория марківска фалшива, та найже вже раз і довідають ся про ню Русини, нехай вже раз мають про ню яке понятє. Так само й що до методи, якої я ужив в своїй праці, т. зв. матеріялістичної історійозофії (марксівскої). Нехай буде, що й вона фалшива, та нехай же і про ню довідають ся вже раз Русини. До сего часу вони не знають еще жадної методи. Се також так довше не може бути. За рік я оголошу свою працю друком. Напишіть тоді, если ласка, пару слів про ню. Обговорюючи її, представте свою методу. Нехай зітруть.

ся тоді обі вони с собою в очах рускої публіки, нехай Русини довідають дещо про них, — бо час вже таки дещо їм про се довідати ся і супроти них вміти якось знайтись. Може тоді пішла би трохи інакше всяка робота.

Отсе, що до ціли, яку я мав на оці, пишучи мою працю. Як випала вона, се вже, як що йно сказав я, не моя річ — се річ критики.

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Що-до »з'їзду« радикального 15 липня у Львові, то уважаю, що тепер, по чотирох місяцях, розписуватись о нім подрїбно, уже не потреба. До нинї мусїли Ви вже дістати подрїбне справозданє о нім від Павлика. Я хиба можу сказати Вам дещо загально о нім, — яке він на мене зробив вражїнє. Отже представив ся він менї, не як з'їзд радикальної партії, а, як з'їзд видїлу »Народної Волї« — до Львова, — от так, замість, щоб мав відбути своє засїданє в Коломиї, він відбув собі його у Львові. Всї пункти дискусії сам уложив, сам реферував, сам дискутував, сам і о всїм рішав. Для паради лише спросив собі кількох нових людей, укінчених гїмназиястів, цілком не ознакомлених єще с справами радикальними, хиба — щоби перед ними пописати ся. Як заявив Франко, то »з'їзд« сей мав бути скликаний специяльно для порозумїня

»старших» з »молодшими«, — та тяжко о тім що на серйю говорити, если з »молодих« ніхто не зістав о нім, принаймій на кілька днів наперед, повідомлений. Я лише, дякуючи тому, що був тоді у Львові, довідав ся о нім раптом о — оден день наперед! — 14 липня, і то случайно. Случайно приїхав був тоді до Львова Охримович по своїх братів (тоді власне скінчив ся курс в гімназиях), та при своїх справунках, які мав залагодити в місті, ледви зміг прийти, довідавшись о з'їзді, на годину, — зараз і виніс ся, щоб кінчити свої справунки, бо сьлїдуючого дня мусів назад відїжджати на село. Розуміє ся, о якимсь »порозумію« не могло бути бесїди. Ми бажали з'їзду і хотїли ясно і подрїбно представити ріжницї, які нас дїлять від Павлика, Франка і Тов., — та треба було лїпше з'їзд зааранжувати. Візваний Франком, подав я лише коротко що нас ріжнить і на тім річ скінчено. А ріжницї ті: ми бажаємо, щоби партія була анти-паньскою, коли тимчасом »старші« зробили з неї партію анти-попівску; бажаємо, щоби мужиків орґанїзувати проти панів, вони орґанїзують їх проти попів. Друге: бажаємо, щоби мужикам вказувати на визиск їх праці на ланах панських і орґанїзувати їх до борби с панами, а вони вказують їм на визиск їх попами і орґанїзують їх до борби проти попів. О іронїю! — проти попів, що раптом зідре хлопа раз на яких 2, 3 років при

похоронах або весілях, — коли пан здирає їх що дня, в літі на ланах своїх, платячи за цілоденну працю 25—30 кр. а в зимі в стодолах і т. п. 12 кр. Не перечимо, що і попи досить і за раз зідруть хлопа, алеж се впрост гупо і не совісно їх одних лише бачити. Цілком не хочемо, щоби перестати бороти ся с клясою попівскою, алеж не хочемо, щоб лишати цілком на боці борбу с панами. — Се нас найбільше дражнить! Дальше: хочемо, щоби ціла борба с панами опирала ся на широкім підкладі клясовім, на вказуваню мужикам на суперечности їх інтересів, з інтересами панів (я уважаю, та се уважають і Павлик і Франко, всіх мужиків, котрі своїм положенем економічним входити можуть до радикальної партії, за пролетарів, — бож той кусник землі який вони мають, не робить їх економічно нічим висшим від звичайного пролетара, — весь дохід с тої землі іде на податок, що став ся для них властиво оплатою за титул »посідача землі«). Хочемо, щоби партія радикальна вийшла вже раз с того зачарованого кола »моченя конопель«, »латаня дїр в мостї« і т. д. Та щож, Франко каже, що домаганє ся латаня дїр в мостї, то вже і є борба клясова; — конечно, і ми не гадаємо ті справи оминати і їх ігнорувати, алеж се одно, то вже надто скупю, на се одно і не треба було закладати партії радикальної. Всіма прецінь справами тими займались і наро-

довці, і тепер, як і давнійше, підносять їх в соймі послі — нерадикальні. Хочемо, щоби партія, оперши свою діяльність на ґрунті клясовім (та щож, коли Франко каже, що така політика, то — політика ненависти!!...) і звернувши очи хлопів на їх найбільших політичних ворогів — панів, стала ся сама більше політичною і більше зростала в силу і значіне. На знаю о скілько я маю в тім радцї, що думаю, що єсли би партія радикальна взяла ся представляти мужикам передо всім се, як визискують їх пани і взяла ся за організованє між ними стрейків і почала висувати перед мужиками на перший плян визиск їх панами, то і ціла акція політична радикалів між мужиками, могла би бути далеко успішнійшою, і сила партії зросла би і набрала би більшого значіня в краю, як дотепер. Думаю се тому так, бо хлоп, зненавидівши панів і зрозумівши ясно своє положенє взглядом него, цілком інакше відносив би ся тоді до них при виборах до рад повітових, до сойму і парламента, і не дав би с так легким серцем свій голос на пана, як се робить тепер. До тепер ніхто не важить ся йому й піснути словом проти панів; на всіх кидають ся перед мужиками, тільки не на панів. А єсли вже й важить ся хто що на них сказати, то так делікатно і осторожно (щоб, мовляв, не розвязав комісар зібраня!.. Соціалістам також з разу розвязували збори — а

прецінь в кінци мусіли таки дати їм спокій!) що хлоп цілком не є с того мудрим, та й то не впрост за такі справи що безпосередно відносять ся до хлопів, а більше пр. о таких справах, як те, що пани ведуть в соймі і парляменті політику паньску і т. п. А прецінь пани переводять в соймах політику паньску тому, бо хлоп їх вибирає до сойму, а хлоп вибирає їх до сойму, бо ніхто не вказав йому на ті безпосередні і щоденні ріжницї інтересів, які ділять його від панів. То, що пани панують в соймі, то не так легко порушить мужиків. На них відбиває ся се, та політика паньска, парляментарна — посередно, — сей рід визиску, так би сказати трохи для них за абстрактний, тож і не хапає їх так за серце. А інакше відділивало-б се на них і ліпше порозуміли би вони той висшій, політичний визиск панів, еслиб мужикам представило ся перше той визиск щоденний, безпосередний, ту щоденну паньску »політику«. Та, щож, коли ніхто сего не робить, — а політична партія радикальна, котра передовсім повинна би за се взяти ся, занята тепер попами — тим, тепер уже політичним зером; і Франко, яко голова політичного радикального Товариства »Народна Воля«, відбирає голос селянинови Бородайкевичови, коли той на вічу радикальним хоче говорити про ліси і пасовиска... І се мають бути представителі радикальної партії!... Я не знаю, з якої рації називають себе

»старші« соціялістами і з якої рачії уважають вони партію радикальну за партію соціялістичну. Хиба тому, що в максимальній частині програми виписано »науковий соціялізм«? Я думаю, що ліпше зробили би вони, если би вимазали то слово і раз вже признали ся до того, чим вони суть в дійсности¹), а не туманили себе таї других, таї не туманили перед другими понятя наукового соціялізму. Та в тім то і біда, що їм встидно не називати ся соціялістами.

Що-до стрейків, то закинув мені Франко, що я собі ту справу дуже легкою представляю. Се так не є. Я знаю, що таке не переводить ся в однім дни. Алеж, коли Франко і Павлик хвалять ся, що потрафили вже перевести найтяшшу роботу між мужиками, — відтягнути мужиків від попів і звернути їх проти попів — і то в 3 роках, то думаю, що можна би вже взяти ся тепер і за другу, »легшу« вже роботу, і звернути хлопів проти панів.

От, що нас ділить, нас »молодих« від »старших«. На то каже Франко: »Отже як бачу, то ту нема між нами ніяких ріжниць принципіальних, а лише... то суть лише особисті ріжницї«. — Ну, на такі слова, устає вже всяка дискусія.

---

¹) Франко — вже признав ся... (дописка нова Ю. Б.).

Що-до «Народа», то тепер, коли «Народ» перестав вже бути органом партії, — то онім також нема що ту много говорити. Ми не маємо уже до него ніяких претенсій. Перше — що иншого. Перше, відносились ми до него с певними бажаннями і жаданнями. Та нас зігноровано. Нехай і так. Ту хйба можу Вам подати думки наші о «Народі» вже яко людий цілком собі приватних, що відносять ся до «Народа» цілком так, як до других газет, пр. до «Kurjera lwowsko-го», «Reform-и», «Czas-у» «Дѣла» і т. д. і судять їх с тої точки, о скілько відповідають вони роботою своєю цілям, які собі поставили. Отже що-до «Народа», то о скілько мені здає ся, то «Народ» має бути (і мав ним бути також й перед тим) політичним органом, образуючим політично суспільність українську — галицку і російську. Чи є він ним в дійсности? Ні, хйба може в незвичайно мікроскопійній своїй часті. Що йому бракує — то передовсім статей про загально-австрійську політику і статей про специяльно галицку, — і то статей трактованих більше теоретично. І так, нема там статей, котрі пояснювали би публиці рускій, що се такого пр. та «коаліція» нинішна — австрійска¹⁾, з відки вона взяла ся, що має означати; що се такого ті партії коаліційні,

---

¹⁾ Згадка про правительство «коаліційне» Віндшгреца, по упадку Тааффового (нова дописка. Ю. Б.).

що знайшли ся нараз разом в купі, помимо таких ріжниць які заходять між ними, і чому вони як-раз тепер знайшли ся, — чи було се наслідком реформи виборчої, чи грало ту може єще й що иншого ролю, і єсли се було наслідком реформи виборчої, то що стало би ся було тоді с тими партиями, єсли-б вони не були звалили тої реформи,— дальше: які остаточно були би наслідки сего для самої Австрії. От такі статі, того рода. А с статей, що відносили-б ся до політики галицкої, спеціяльно: пр. що означає нинішний Бадені? Що означає нинішне «*Koło polskie*» і що се такого та «лівиця польска». Що се такого та «демократія» польска? Що се таке, той Романчук, Барвіньский, Олесніцкий? Що такого Сильвестер?¹⁾ Що означає його політика, чого він хоче? Що се нинішні попи рускі, чим були перше, а чим починають бути тепер? Кого з них репрезентує Сильвестер? і т. д. і т. д. Такі статі. Поминаю вже квестию національно-руську, чи в загалі українську під взглядом політичним. Як се від редакції «Народа» далеке, найліпший примір, що панове редактори не заінтересували ся нею, навіть пісьля того, як прочитали мою «Україну irredent-y». Я не жадаю, щоби вони зараз апробували єї, алеж нехай би самі почали

---

¹⁾ Згадка про неб. кардинала Сембратовича (нова дописка. Ю. Б.).

щось об тім думати і пояснювати сю справу зі свого боку. А час би вже взяти ся до се-го. — В кінци, брак в »Народі« розвідок економічних, що відносили-б ся до Галичини, котрих так рада була побачити в »Народі« публіка руска, а котрі обовязана редакція »Народа« подавати в »Народі«, бож радикали перші ударили так сильно на відносини економічні.

Щож за те є в »Народі« ? — Павлик є своїм перемелюванєм дрібниць, котрі лишень сьмішать партію в очах рускої публіки, і статі Ваші, котрі, хоч як вартні, та велика часть їх не повинна би знаходити ся в »Народі«, а в якійсь иншій часописи, чи там »Бібліотеці«.

Се що-до »Народа«. Тепер, розуміє ся, нам до »Народа« — нічо. Перше, ми інтересували ся ним і хотіли, щоб він став правдивим органом політичним партії і виповняв відповідно своє завданє. Та, редакція своїм поступованєм відіпхнула нас від него, а коли остаточно на візванє добр. К. ми подали (минувшого року, в липни) услівя під якими могли би працювати в »Народі« — нас з'їгноровано. Ми ставили услівя лише такі, котрі запевнювали би нам, що уїдемо абсолютній руці Павлика, і що будемо могли говорити свобідно свої думки, так, як се вільно Павликови, Франкови і другим. Вільно висказувати ся їм свобідно, нехай жеж і нам би се було

вільно! Се було навіть обов'язком Павлика, допускати до «Народа» противні йому думки членів партії, власне тим більше, що партія ще молода і вирабляє ся доперва, і що навіть зі взгляду на се, сама Редакція оголосила, що приймає в стовпці «Народа» статі з відмінними що-до практичної діяльності поглядами, коби лише не противили ся принципи партії — соціалізму. І ми цілком не взбороняли Павликови полемізувати з нашими статями, — його думок нічим ми не спиняли, боронили ся лише від него, щоб він нам думок наших не сковував. Поставилисьмо услів'я ті, бо не хотілисьмо піддавати ся на ласку і не-ласку Павлика і лишати йому право рішати, що гідне друку, а що ні, — до сего не уважалисьмо його відповідним. — Довідав ся я, що Павлик порозумівав ся с кількома з моїх товаришів і просив їх на співробітників «Народа». Не знаю на чім се скінчило ся («Народа» не бачу вже другий місяць — а с тими товаришами не кореспондую, бо не знаю де обертають ся і яка до них адреса), на всякий случай я певний, що кождий до котрого лише Павлик обернув ся, поставив йому знова ті самі услів'я і застеріг собі повну свободу в висказуваню своїх думок в часописи.

Нарікає Павлик і Тов., що «молоді» багато напсували партії. Я радби докладнійше довідати ся, в чім то таке напсували партії

ті »молоді«? Поки що, радив би я старшим оглянутись вже раз на себе і подивити ся, чи справді вони вже такі без скази: »Молоді« не їздили до Кракова і на свою руку не голосили від радикальної партії нічо такого, чога партія не могла би брати на себе¹⁾, — »молоді« не виводили на сьвіт »помирене партий руских« і не осьмішували акцією тою (вони були противні тій акції) партию в очах всеї рускої публіки...

Много дало би ся єще о всім тім писати. Та про все вже годі. І так надто довгий випав лист. На тім отже і скінчу. Може коли иншим разом буду міг блисше росповісти Вам о всім тім, що рад би ще тепер написати. Але нехай на тепер вже вистарчить й се. Ту ще, хиба що-до порозуміння »молодих« с старшими скажу, що пісьля моєї думки, до порозуміння такого здаєсь не прийде. Ми надто віддалили ся від себе, і старші чи не хочать, чи не можуть нас розуміти. Все що думаємо і бажаємо робити, видаєсь їм або глухим, або дивним, або авантурничим і т. д. Чи се дійсно так? — То ще дуже велике питанє. Подібно виражались колись і старші народовці о роботі колишних народовців »молодих« — ни-

---

¹⁾ Згадка про бесіду Франка на вічу »ludowc-ів« в Кракові, в котрій він боронив звісний с своєї реакційної тенденції проєкт бывшего міністра гр. Фалькенгайна про »рентові господарства мужицкі«. (Нова дописка. Ю. Б.).

нішних »старших« радикалів... Нехай виведуть собі с сего конклюзію »старші«... Нехай же вони, згадавши свої недавні часи, обережнійше возьмуть ся судити о молодих. То ще велике питанє, чи ті думки »молодих« справді такі глупі, дивні і авантурничі...

. . . . .

Остаюсь з глибоким поважанєм
Юліян Бачиньский.

3-ий лист М. Драгоманова — затратив ся.

В тім листі нарікає Драгоманов, що ледви зміг переглянути мій лист — що його й так вже дуже змучило — задля дрібноти письма і довготи листу. Впрочім він уже дуже слабий. На мій лист відповідати не має як. Лише що-до моєї уваги на його »Хартиї вільности« — то він не брав слово *patio* в значіню теперішнім (се мені так здаєсь, що він так написав — цілий сей лист написаний був в так неможливо до прочитаня спосіб — що я по якім п'ятім або й десятім слові догадував ся о чім властиво і що такого писав Драгоманов. Поодинокі букви були дрібні, як звичайно, та при тім ще незвичайно покручені та не рівно укладані — здаєсь, що Драгоманов був уже тоді сильно ослаб, і відай тряслась йому рука). Дальше жалує Драгоманов, що партія радикальна поділилась на »молодих« і

»старших«. Коли вже аж так себе люди прозвали — то що до згоди — пиши пропало. В кінци пращає ся. Бачить смерть за плечима — в грудьох хвилями дусить його так страшно, що він тратить віддих, а нарешті й при томність. Треба збиратись в дорогу... Сей кінцевий уступ овіяний великим смутком — і зробив був на мене, по прочитаню його, дуже прикре вражіє. З него добувавсь жаль за сьвітом, змішаний з якоюсь терпкою резигнацією. Драгоманов в пару місяців умер...

---

2 руб 16 коп
(1986)

Тогож автора появились еще осібно:

Україна irredenta (друге виданє). Ціна 1 кор.
60 сот., в гарній оправі 2 кор.

„Поділ Галичини“ реферат. Ціна 20 сот.

**У А. Хойнацкого (в книгарни Ставропигійській)
ул. Руска ч. 3 — набути можна:**

О. Авдиковича:

Поезія і проза. — Оповіданя. Ціна 1 кор. 60 сот.
Нарис одной доби. Новеля. Ціна 60 сот.

В. Будзиновского:

Стрімголов. Оповіданє. Ціна 80 сот.

Оповіданя. Ціна 60 сот.

Як чоловік зійшов на пана. Оповіданє. Ціна
1 кор.

Панщина, єї початок і скасованє. Ціна 1 кор.

О. Кобилянської:

Природа. Новеля. Ціна 60 сот.

Некультурна. Новеля. Ціна 60 сот.

А. Крушельницького:

Пролетарі. Новелі. Ціна 2 кор.

Д. Лукіяновича:

Новелі. Ціна 80 сот.

Ів. Франка:

З вершин і низин. Поезії. Ціна 3 кор., в гарній
оправі 4 кор.

Зівяле листє. Поезії. Ціна 1 кор., в гарній
оправі 2 кор.

Ізмарагд. Поезії. Ціна 1 кор. 20 сот., в гарній
оправі 2 кор.

В. Щурата:

Lux in tenebris. Поезії. Ціна 60 сот.

РЛ 332у

Переписка
Ю. Багинського
з
М. Драгомаковом
Багинський.
Моя пере-
писка з...